

הכל תלוי במזל, ואפילו ספר תורה שבהיכל. שיחק לה המזל למסקנה שהסיקו חכמי ביקורת המקרא במערב: כאילו הווקליזציה של שם ההוויה (בשוא חולם וקמץ) אינה אוטנטית. מסקנה זו נתקבלה על כל חוקרי המקרא כדבר שאין להרהר אחריו. ברם, לכל דבר שבמזל יש גם סיבה.

התופעה שהביאה למסקנה הנ"ל יש לה באמת ברק של רלוואנטיות. הנקדנים שינו ב"אדני יהוה" וניקדו במקרה זה את שם ההוויה בחטף-סגול חולם וחיריק. כאן לא יוכל אף אחד להכחיש את העובדה שהניקוד הוא מלאכותי, ולא בא אלא להזכיר בצורה ויזואלית שצריך לבטא "אלהים". משום כך התקבלה על דעת הכל המסקנה הנ"ל: אם במקום שצריך לבטא "אלהים" התאימו הנקדנים את הניקוד לזה של אלהים כאזכרה ויזואלית, הרי בודאי במקום שצריך לבטא "אדני" התאימו הנקדנים את החולם והקמץ לווקליזציה של "אדני", ואילו הווקליזציה האוטנטית של "יהוה" היא לגמרי אחרת: בשוא, פתח וסגול. לחכמי ביקורת המקרא במערב נראה היה שם ההוויה בווקליזציה המסורתית כבעל משמעות פגומה. בווקליזציה מתוקנת זאת נתקבלה אצלם המשמעות סבירה יותר. "יהוה" העומד מחוץ להוויה ומפעיל אותה, כסיבה ראשונה בהתאם לפורמולה הפילוסופית של אריסטו, פורמולה שנתקבלה אחר כך בימי-הביניים ע"י הפילוסופיה הסכולסטית בכלל ועל היהודית מיסודו של הרמב"ם בפ"ט.

נמצאו אמנם טוענים: מדוע החליף הנקדן ב"אדני יהוה" את השוא בחטף-סגול, כדי להתאים ניקודו בדיוק ל"אלהים", ואילו כאן השאיר את השוא האוטנטי לכל הדעות, ולא החליפו בחטף פתח? פירצה זו בחומת ההוכחה הרלוואנטית כביכול במאה אחוז, סתמו בתירוץ דחוק: כאילו שוא וחטף-פתח היינו הך. ברם, נגד הקונצפציה של אי-מקוריות הווקליזציה המסורתית מתקוממת עובדה ברורה מאוד, המאשרת על כל צנים את מקוריות החולם. בתקופת בית ראשון נהגו להתחיל שמות פרטי בהגה הראשון של שם ההוויה: יהו, לאות נאמנות ל"יהוה". מסופר בתור שמש החליף את שם הושע בן-נון ל"יהושע", כששלחו לרגל את הארץ ובוזה ראה מראש כי הוא לא יבגוד בה' (במדבר י"ג 16), כמו ששותפו בנאמנות כלב בן יפונה מגדיר תוצאות שליחותם: "וְאֶנְכִי מֵלֹאֲתֵי אֶחָרִי יְהוָה" (יהושע י"ד 8). והנה במקום שבשם ההוויה ההגה הראשון הסר וניתן לנקדו בפתח, הרי בכל השמות הפרטיים במקרא מתקופת בית ראשון בהם מופיע הגה זה, הוא מלא ו', ואי אפשר להטיל ספק שצריך לקראו בחולם. ואם כך, נופלת הקונצפציה כאילו החולם בשם ההוויה

אינו אוטנטי. להיפך, מתאשרת העובדה שהחולם הוא, על כל פנים, מחויב המציאות. דבר אחד ברור, שהשם "יהוה" הוא משורש היה, אבל הוא שם ולא פועל, ואין לדעת כיום הזה איך ולמה גזרו את השם דווקא בצורה זאת. אולם העובדות האובייקטיביות של שימושו במקרא מוכיחות, כי ניקודו כשאינו מלווה ב"אדני", הוא בהתאם לווקליזציה האוטנטית.

תשומת הלב לקישור הריתמי-אליטראטיבי במקרא מאשרת גם את מקוריותו של הקמץ. המקרא נוהג, כמו שהראיתי במדור "אותיות מיותרות" להוסיף ה' מיותרת, המשנה את הווקליזציה לקמץ, כדי להתנגן עם שם ההוויה. שירת הים פותחת: "אשירה ליהוה כי גאה גאה" ושירת דבורה: "אֲנֹכִי לַיהוָה אֲנֹכִי אֲשִׁירָה".

יותר מאשר בכל מקום אחר בולטת מקוריות הקמץ בשם ההוויה בשני מקומות במקרא: יִקַּר בְּעֵינֵי יְהוָה הַמְּוֹתָה לְחַסְדָּיו" (תהלים קט"ז 15). החלפת המות ל"מותה" היא חד-פעמית במקרא. וברמיהו א': "הֲנִי קוֹרָא לְכָל מְשֻׁפָּחוֹת מַמְלָכוֹת צְפוּנָה נְאֻם יְהוָה". מאלף גם החרוז שבתהלים קט"ז 6: "שׁוֹמֵר פְּתָאִים יְהוָה דַּלְתֵי וְלִי יְהוֹשִׁיעַ". יתר על כן, כמעט כל אלפי המקומות בהם מוזכר שם ההוויה במקרא מעידים בהתנגנותם על מקוריות הקמץ בפרט ועל האוטנטיות של הווקליזציה כולה בכלל, למשל: "לַיהוָה הָאָרֶץ וּמְלוֹאֶתָהּ תָּבֵל וַיֹּשְׁבֵי בָהּ, כִּי הוּא עַל יַמַּיִם יִסְדָּה וְעַל-נְהָרוֹת יְכוּנְנָה" (תהלים כ"ד 1-2). ההגה דה מתנגן כאן חרוזית עם "יהוה". שיכול הגה זה מופיע לעתים קרובות מאוד במלים המתנגנות עם שם ההוויה. אופייניים לכך שני כתובים בהם מופיעים הזיווג והשיכול זה בצד זה. בשמואל א' ב' 24: "אֵל בְּנֵי כִי לֹא-טוֹבָה הַשְּׂמוּעָה אֲשֶׁר אֲנֹכִי שׁוֹמֵץ מֵעֲבָרִים עִם-יְהוָה"; ובישעיהו נ"ו 3: "וְאֵל-יִאמֵר בֶּן-הַצִּבְרָה הַנְּלָוָה אֵל-יְהוָה לֵאמֹר הַבְּדֵל יְבַדִּילֵנִי יְהוָה מֵעַל עַמּוֹ". מאלפת ההשוואה בין שני כתובים: תהלים צ"ב 14-16: "שְׁתוּלִים בְּבֵית יְהוָה... עוֹד נְנוּבֹן בְּשִׁיבָה... לְהַגִּיד כִּי יֵשֶׁר יְהוָה". שם צ"ה 1-3: "לְכוּ נִרְנְנָה לַיהוָה... נְשַׁדְמָה פְּנֵינוּ בְּתוֹדָה... כִּי אֵל גָּדוֹל יְהוָה".

ד"ר נאור הנכבד הגיע בזמן האחרון לפירוש חדש לתיקון הווקליזציה של שם ההוויה-בפתח וסגול: היות והשם קרא לעצמו גם "אהיה", קראו לו בני ישראל "יהיה", ובעברית העתיקה "יהוה" בפתח וסגול ומשמעותו: יהיה. אין אנו מוצאים בשום מקום במקרא "יהוה" בפתח סגול במקום יהיה. ובכלל, יהיו הפירושים לתיקון אשר יהיו, הוספת ההגה הראשון של שם ההוויה לשמות הפרטיים במלא יהן בצורה שאינה ניתנת לתיקון בפתח, שוללת כל בסיס מעצם התיקון.

ואם כן, מתנגשות זו בזו המציאות המקראית וההוכחה שבאזכרה
הויזואלית ב"אדני יהוה", המסנורת את עיני החוקר בברק הרלואנטיות
המדומה שלה. אבל אם נעיין היטב בנסיבות ההיסטוריות שליוו את
איסור ההגוי של שם ההוויה, נשתכנע שלא כל המבריק זהב הוא.
מסתבר שבעלי המסקנה הנידונה, כאשר מצאו את שני התחליפים
לשם ההוויה, "אדני" ו"אלהים", קיימים זה בצד זה, הניחו ששניהם
הופיעו בבת אחת, כשם שהביאולוגים שמלפני דארווין הניחו כי כל
הצורות הביאולוגיות הקיימות על פני האדמה הופיעו בבת אחת.

אמנם כל החוקרים מודים כי בזמן שביין יציאת מצרים לביין תחילת
בית שני, תקופת יצירת החלקים החשובים ביותר של התנ"ך: התורה
והנביאים, לא היתה שאיפה להסתייג משימוש בשם ההוויה. חוקר
המקרא השמרני ביותר, מ.צ. סגל, ז"ל, אומר בספרו "מסורת ובקורת"
(עמ' 35): "בדורות שקדמו לבית שני לא היו מהססים כלל להשתמש
בשם "יהוה" והשם הקדוש הזה היה יותר רגיל מהשם "אלהים", ולפיכך
לראות בחילוף שכיח זה של שם ההוויה ב"אלהים" אלא מעין גיוון
ספרותי בשימוש בשמות נרדפים, שהיה חביב מאד על סופרי המקרא".
ובעמ' 37 שם הוא אומר: "יש לשער שעם התגברות עבודה זרה בישראל
ע"י מעשי שלמה וירבעם בן נבט ואחאב התחילו יראי יהוה לעזוב את
השימוש בשם הריבוי "אלהים", המשותף גם לעובדי אלילים ולקראו
לאלהי ישראל רק בשם "יהוה" המיוחד לו לבדו. וכפי שנראה התפשט
מנהג זה גם לקריאת שמות לבני-אדם".

לכאורה ניתן להסיק מעובדה זו שעם החלפת שם ההוויה היה צורך
לחנך את העם לשינויים אלו, ואזכרות ויזואליות מסוגלות היו לכך.
אולם על כל פנים, דבר אחד ברור: שאיפה להחליף באופן אינטגרלי
את שם ההוויה בכינוי "אדני" הופיעה כאלף שנה לפני המצאת הניקוד,
דבר שמסוגל היה לבצע אזכרות ויזואליות: בתרגום השבעים. (ראה
ב"מסורת ובקורת", ספרו של מ.צ. סגל, המאמר: "השמות אלהים
ויהוה בספרי המקרא").

משני מקומות בתלמוד נוכל ללמוד, למעלה מכל ספק, ששאיפה
זו, החלפת היגוי שם ההוויה אך ורק בשם אדני - נתגבשה ונתקבלה
על המון בית ישראל כאיסור אינטגרלי של היגוי שם ההוויה
באותיותיו לא יאוחר מסוף המאה השניה.

במסכת "עבודה זרה", דף י"ז, מסופר שר' חנינא בן תרדיון
ענש במיתת שריפה על שהגה את שם ההוויה בפרהסיא, ובמסכת
"פסחים", דף נ', ע"א, נאמר: "אמר ר' נחמן בר יצחק לא כעולם
הזה העולם הבא. העולם הזה נכתב ביו"ד ה"י ונקרא באלף דל"ת,
אבל לעולם הבא כולו אחד נכתב ביו"ד ה' ונקרא ביו"ד ה' ...

אמר הקב"ה לא כשאני נכתב אני נקרא, נכתב אני ביו"ד ה"י ונקרא אני
באל"ף דל"ת".

הניקוד שאיפשר אזכרות ויזואליות הומצא כשש מאות שנה לאחר קבלת
האיסור הנ"ל כהלכה, בסוף המאה השמינית. לו גם נניח ששני התחליפים -
"אדני" ו"אלהים" - הופיעו בבת אחת, אין זה מחייב אותנו להניח שיש
קשר בין הווקליזציה של שם ההוויה, שאינו מלווה ב"אדני", ובין שם
ההוויה המלווה ב"אדני", היות וההחלפה חלה זמן רב לפני המצאת
הניקוד, שיכול היה לבצע אזכרות ויזואליות. אבל מתוך הנסיבות
שליוו את תהליך איסור היגוי שם ההוויה, ניתן לשער כי ההחלפה
ב"אלהים" חלה מאוחר יותר מההחלפה העיקרית ב"אדני", כי ההחלפה
באלהים אינה נזכרת בתלמוד, והציטטה מ"פסחים" תראה שרק ההחלפה
ב"אדני" היתה ידועה בתקופת התלמוד. נוסף לכך, אם נניח שגם התחליף
"אלהים" הופיע בעת ובעונה אחת עם התחליף "אדני", נשאלת השאלה:
לשם מה בוצעו ע"י הנקדנים האזכרות הויזואליות, שעה שהעם כבר
התרגל לבטא את התחליפים בלי כל אזכרה ויזואלית? שביצוען לא היה
אפשרי בזמן שהניקוד לא היה קיים כלל.

על כרחך אתה אומר, שלראשונה התקבל רק התחליף "אדני".
ו"אדני יהוה" ביסאו "אדני אדני", כשם שמבטאים כיום ב"שלוש עשרה
מידות", ורק עם המצאת הניקוד הזדקרה לעין המלאכותיות שבאיסור
היגוי שם ההוויה ב"אדני יהוה", ואז החליטו על התחליף השני, ומכיוון
שנוצר מצב מסובך, היה הכרח לחנך את העם לתחליף השני, לאחר שהורגל
במשך מאות שנים לתחליף הראשון, ואז הזדקקו לאזכרה הויזואלית. אולם
כשהחליפו, לפני מאות בשנים, את היגוי שם ההוויה ב"אדני", כשהניקוד
עדיין לא היה קיים, בחרו דווקא בכינוי "אדני", מפני שהווקליזציה שלו
בחולם קמץ היתה דומה לזו של שם ההוויה.

על תורת התעודות

ההתחשבות עם גורם הקישור האליטראטיבי תוכל להועיל הרבה גם
ביחס לבירור בעית המקורות, השנויה במחלוקת בין ביקורת המקרא
המערבית, כמו שהתעצבה ע"י החוקרים הנוצריים, לבין חוקרי המקרא
היהודיים, אם כי אין ספק שהמקרא בצורתו המסורתית בחלקו ההיסטורי-
יוגרפי לא נברא יש מאין, אלא שקדמו לו מסורות בע"פ ובכתב, והשפיעו
על תהליך יצירתו מקורות ספרותיים של עמי הקדם כמו בבל, כנען ומצרים.
ברם, דרך הביקורת הנוצרית-גרמנית מיסודו של וולהאוזין להיטפל לשמות
"יהוה" ו"אלהים", שהמקרא משתמש בהם גם ביחד וגם בנפרד, לשמות
נרדפים ולצורות ביטוי אחרות ולהניח על יסוד זה כאילו נוצר המקרא מתוך
שלושה מקורות שבכתב שקדמו לו, י, א, כ, - היא פסבדו - מדעית.